

The Poetry of Hafez and Saadi and Shab Zarif in the Light of Intertextuality

Ziba Mahmoudi ¹ | Alireza Manouchehrian ^{2*} | Mohammad Hasan Hasanzaeh Niri ³ | Gholamreza Mastali Parsa ⁴

1. Ph.D. in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: zibamahmodi525@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: a.manouchehrian@atu.ac.ir
3. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: mhhniri@atu.ac.ir
4. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: mastaliparsa@atu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 11/09/2024

Received in revised form:

06/05/2025

Accepted: 13/05/2025

Keywords:

Hafez,
Saadi,
Shab Zarif,
intertextuality,
comparative literature.

ABSTRACT

Analyzing and comparing texts within the fields of criticism and theory is considered one of the innovative and practical research methods. In this context, the theory of intertextuality holds significant interest for critics of both classical and contemporary works, as it is closely related to comparative literature. The main challenge in the theory of intertextuality is to identify the similarities between texts. Scholars of this theory argue that a text is never closed; rather, texts engage in a dialogue with one another, and no text exists without a pretext. Every text is created based on previous texts; therefore, adapting the literary works of different nations may lead to the discovery of common themes among poets' works. Hafez and Saadi are two renowned Persian lyric poets and among the most famous poets in the world. Their works often explore romantic themes. Another notable poet is the Arab lyricist who lived in the 7th century; he is considered elegant and contemporary with Saadi, and predates Hafez. The main theme in his diwan is love, focusing on expressing the emotions of both the lover and the beloved.

His poems share various thematic similarities with the sonnets of Hafez and the general themes found in Saadi's works. These include motifs such as the lover's imprudence, the faithfulness of promises, the lover's tears, the meeting of lover and beloved, and parting. These similarities may stem from the intellectual connection among the three poets or from a shared tradition of influence. We are not attempting to prove any of these cases; however, in this essay, using Kristova's theory of intertextuality, we have analyzed and examined some of the similarities in Shab Zarif's themes with those of Saadi and Hafez. We have provided examples demonstrating the unity and convergence of their themes and uncovered the shared ideas among these three poets. Hafez and Saadi have similar themes across four types of poems: romantic, mystical, romantic-mystical, and social themes. Among these, romantic themes occur most frequently.

Cite this article: Mahmoudi, Z., Manouchehrian, A., Hasanzadeh Niri, M.H., Mastali Parsa, Gh. R. (2025). The poetry of Hafez and Saadi and Shab Zarif in the light of intertextuality. *Research in Comparative Literature*, 15 (3), 149-175.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2025.11094.2645

Extended Abstract

Introduction:

Intertextuality has been one of the most prevalent and extensively studied topics in literary criticism over the past century, attracting significant attention from numerous scholars. Since its inception, this theory has fascinated researchers and critics alike and is widely employed to analyze textual similarities. Moreover, this approach is not limited to literature; it is applied across various artistic and cultural fields, including non-literary texts. Intertextuality examines the relationships and similarities between two or more texts. This theory was developed by identifying these connections, which may occur among works by the same author or within the same language, as well as among texts from different cultures, sometimes involving varying degrees of influence or adaptation. There are numerous thematic similarities between Persian and Arabic literature, some of which have been studied and analyzed. However, an extensive path still lies ahead for researchers in the fields of literary criticism and comparative literature. In general and comprehensive terms, the theory of intertextuality states that literature is not created in a vacuum. No text is solely the product of a writer's creative mind; rather, every text has pretexts. Writers and poets compose their works based on knowledge acquired through study, and whether they intend to or not, their studies influence their work. This results in texts sharing similarities and engaging in a dialogue with one another. Discovering these similarities is fascinating and enhances our understanding of the texts. Sometimes, writers and poets develop a single theme—whether intentionally or unintentionally—and this is one of the most prominent features of comparative literature. Intertextuality and comparative literature share common origins. Comparative literature is a relatively young discipline that originated in France and quickly established itself within the literary traditions of various nations. It has now existed for nearly two centuries. One key area of interest for scholars in this field is the exploration of similarities in ideas among writers and poets from different linguistic and geographical backgrounds. This focus has, whether intentionally or unintentionally, led to the identification of common themes across the literatures of diverse cultures.

A literary text originates from the inner feelings and emotions of the writer or poet and flows through their pen. The study and knowledge of its creator, combined with their emotions give rise to a literary work, which may encompass one or more distinct themes. Sometimes, writers and poets create a single theme—whether intentionally or unintentionally, knowingly or unknowingly—which is one of the most prominent features of comparative literature. This fundamental-applied research is based on Kristeva's theory of intertextuality. First, we extracted and translated verses from the Divan Shab-e-Zarif that share similar themes with the poems of Hafez and Saadi, presenting them in twenty comparative entries. We have attempted to include examples from both renowned Persian ghazal poets whenever possible; however, in some instances, we found similar themes represented by only one of these poets.

To practically demonstrate the theory of intertextuality and the similarities between texts, in some entries, we have not only identified themes from Saadi's general works and Hafez's ghazals but also included examples from the works of other poets. This article features the

words of two renowned Persian poets and one Arabic poet, all of whom have expressed their thoughts on love—what God created humanity and the universe for. Love is a divine gift that never grows old.

The quality of the expression of love in the works of these three poets varies, yet many of their themes share notable similarities. In this article, we explore and analyze these common themes. The subtle allure of love evokes feelings and moods in all humans, regardless of culture or language. However, poets and writers from different nations respond to and perceive love in unique ways, each expressing it distinctively.

Hafez, Saadi, and Shab Zarif are all romantic poets. Shab Zarif was a contemporary version of Saadi and preceded Hafez historically. He is also known as the poet of love and ghazal. Regarding the quality of love in Hafez's Divan, Saadi's general works, and the verses translated from Shab Zarif, the following observations can be made: Shab Zarif predominantly portrays the earthly lover in his ghazals, whose themes reflect pure and innocent feelings, although these emotions are not yet fully matured in love. In Shab's poems, there is little indication of attachment. He remains in eternal waiting, mostly in the initial stage of love. When describing the lover's state of mind toward the beloved, Shab often portrays an indifferent lover who is not eager to win the beloved's affection, unlike Saadi and Hafez, whose beloved is cherished, respected, and is in the position of affection.

Shab's themes are limited to a few specific subjects, such as alcohol, imagery involving the bow and arrow (symbolizing the lover's eyes and eyebrows), descriptions of the beloved's body, the morning breeze, insomnia, the lover's reproach, and his rejection of advice. ShabZarif is highly skilled in both verbal and spiritual arts. Hafez and Saadi are also considered the foremost figures in Persian literature and are the undisputed masters of Persian poetry. According to researchers, ShabZarif's poetic style is as simple as Saadi's, yet his themes are often complex and difficult to understand. Hafez's poetry, as well as Saadi's works in "Bustan" and "Golestan" and occasionally in his ghazals, contain elements of didactic literature. However, Shab is primarily a ghazal singer, and his divan shows little evidence of didactic literature. Thematically, Hafez shares a closer similarity with this Arabic-speaking poet than Saadi does.

The comparative entries discussed in this article take three forms: some are shared between Hafez and ShabZarif, with the primary common themes being the morning breeze and the roles both poets assign to this natural element; most entries are common to all three poets; and some are shared between Saadi and Shab Zarif. In concluding the categorization of themes based on their subject matter, we have identified four categories, which may sometimes overlap: romantic themes, mystical themes, social themes, and alcoholism. In this article, we explore thematic similarities among these poets by applying Kristeva's theory of intertextuality and citing evidence from the Divan of Shab Zarif, the ghazals of Hafez, and the works of Saadi.

Method:

This fundamental applied research is based on Kristova's theory of intertextuality. Accordingly, we have extracted and translated verses from Shab Zarif's Divan that share themes with the poems of Hafez and Saadi, presenting them in 20 comparative entries. To practically demonstrate the theory of intertextuality and the similarities between texts, in some sections, we

have not only identified themes from Saadi's general works and Hafez's lyrical poems but also included examples from the works of other poets.

Results and Discussion:

This research has several notable achievements. First, it is based on one of the widely used theories in literary criticism, namely intertextuality. Second, it focuses on a branch of literature known as comparative literature. Within this framework, we translated selected verses from Divan Shab Zarif and compared certain poems by Hafez and Saadi. Third, by examining thematic similarities, we have effectively demonstrated the theory of intertextuality through examples from three classical literary texts. Fourthly, in what ways are the verses of these three lyric poets similar: Romantic, mystical, romantic-mystical, and social? This article presents a method for analyzing non-synonymous texts within the fields of literary criticism and comparative literature.

Conclusion:

In this research, using the theory of intertextuality, we present evidence of thematic similarities between Shabzarif's Divan and the Divans of Hafez and Saadi's Koliat. ShabZarif is an Arab poet from the 7th century, and some of his verses closely align with the poems of Hafez and Saadi in terms of content. The common themes in Shab Zarif's work, shared with those of Hafez and Saadi, can be categorized into four aspects: romantic, mystical, mystical-romantic, and social-ethical. Among these, the "romantic" themes occur most frequently and often align with common Persian and Arabic themes. Some themes, however, are very rare and may reflect the unique relationship between this poet and Hafez and Saadi.

شعر حافظ و سعدی و شاب ظریف در پرتو بینامتنیت

زیبا محمودی^۱ | علیرضا منوچهریان^{۲*} | محمدحسن حسن زاده نیری^۳ | غلامرضا مستعلی

پارسا^۴

۱. دانش آموخته دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: zibamahmodi525@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: a.manouchehrian@atu.ac.ir
۳. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: mhhniri@atu.ac.ir
۴. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: mastaliparsa@atu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

تحلیل و مقایسه متون با یکدیگر در حوزه نقد و نظریه یکی از روش‌های جدید و کاربردی تحقیق به شمار می‌رود، در این راستا نظریه بینامتنیت بسیار مورد توجه منتقدین آثار کلاسیک و جدید است که با ادبیات تطبیقی نیز ارتباط تنگاتنگی دارد، عمده‌ترین مسأله در نظریه بینامتنیت کشف شباهت‌های متون است و دانشمندان این نظریه معتقدند که متن نظامی بسته نیست و متون در حال گفت‌وگو با یکدیگر هستند و هیچ متنی بدون پیش‌متن به وجود نیامده و هر متنی بر پایه متون پیشین خلق شده است، از این رو تطبیق متون ادبی ملل گوناگون ممکن است سبب کشف مضامین مشترک میان آثار شاعران و نویسندگان با یکدیگر شود. یکی از شعرای غزل‌سرای عرب که در قرن هفتم می‌زیسته، شاب ظریف است که معاصر با سعدی و مقدم بر حافظ است. اصلی‌ترین مضمون در دیوان او عشق و بیان احوال عاشق و معشوق است. اشعار او شباهت‌های مضمونی گوناگونی با غزلیات حافظ و کلیات سعدی دارد که شامل مواردی مانند نصیحت‌ناپذیری عاشق، وفای عهد، اشک‌ریزی عاشق، دیدار عاشق و معشوق، فراق و... است. از این روی در این جستار با بهره‌جستن از نظریه بینامتنیت کریستوا به تحلیل و بررسی برخی از موارد قربابت و تشابه مضامین شاب ظریف با کلیات سعدی و حافظ پرداخته و نمونه‌هایی از وحدت و تقارب مضامین آنان را بیان کرده‌ایم.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۳

واژه‌های کلیدی:

حافظ،

سعدی،

شاب ظریف،

بینامتنیت،

ادبیات تطبیقی.

استناد: محمودی، زیبا؛ منوچهریان، علیرضا؛ حسن زاده نیری، محمدحسن؛ مستعلی پارسا، غلامرضا (۱۴۰۴). شعر حافظ و سعدی و

شاب ظریف در پرتو بینامتنیت. *کاووش نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۵ (۳)، ۱۴۹-۱۷۵.

© نویسندگان.

DOI: 10.22126/jcccl.2025.11094.2645

ناشر: دانشگاه رازی

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

بینامتنیت^۱ یکی از مباحث بسیار گسترده و پرکاربرد در جریان‌های نقد ادبی^۲ در سده اخیر است و اندیشمندان بسیاری در این حوزه، اظهارنظر کرده‌اند. این نظریه، از زمان پیدایش، بسیار مورد توجه پژوهشگران و منتقدان قرار داشته و دارد و در بررسی شباهت‌های متون از آن استفاده شایانی می‌شود؛ البته این رویکرد محدودیتی ندارد و در زمینه‌های مختلف هنری و فرهنگی و حتی متون غیرادبی نیز کاربرد دارد. بینامتنیت به بررسی شباهت‌های میان دو یا چند متن می‌پردازد و در حقیقت این نظریه بر مبنای استخراج شباهت‌های متون، وضع شده است؛ این شباهت‌ها ممکن است در میان آثار یک قوم و یک زبان یا در میان ملل گوناگون با زبان‌های متفاوت باشد. در ادبیات فارسی و عربی شباهت‌های مضمونی گوناگونی وجود دارد که- در پژوهش‌های اندک صورت گرفته- برخی از آنها مورد تحقیق و رمزگشایی قرار گرفته و راه بی‌نهایتی در این حوزه از نقد ادبی و ادبیات تطبیقی^۳ پیش روی پژوهشگران است. بینامتنیت و ادبیات تطبیقی دارای خاستگاه‌های مشترکی هستند. ادبیات تطبیقی از علوم نوپایی است که از فرانسه برخاست و به زودی جایگاه خود را در میان ادبیات ملل گوناگون یافت و اکنون نزدیک به دو قرن از حیات آن می‌گذرد. درباره ادبیات تطبیقی، تعاریف گوناگونی مطرح شده است اما به طور موجز می‌توان گفت: ادبیات تطبیقی عبارت است از: «مطالعه و بررسی مقایسه‌ای آثاری که برخاسته از زمینه‌های فرهنگی متفاوتند.» (شورل^۴، ۱۳۸۶: ۲۵) یکی از مباحث ادبیات تطبیقی که مطمح نظر صاحب‌نظران این رشته قرار دارد، شباهت‌های اندیشگانی میان نویسندگان و شعرای جهان با زبان و موقعیت‌های جغرافیایی متفاوت است که این امر، خواسته یا ناخواسته سبب کشف مضامین مشترک میان ادبیات ملل گوناگون شده است. یکی «از حوزه‌های مرتبط با بینامتنیت که هم بر آن تأثیر گذارده و هم از آن تأثیر پذیرفته، دانش‌های تطبیقی است که به تطبیق آثار مرتبط می‌پردازند.» (نامورمطلق، ۱۳۹۴: ۴۵) در این جستار سعی کرده‌ایم، با استفاده از نظریه بینامتنیت کریستوا^۵ و ذکر شواهدی از دیوان شاب ظریف و غزلیات حافظ و کلیات سعدی، مواردی از شباهت مضامین این شعرا

1. intertextuality

2. literary criticism

3. Comparative Literature

4. Shevrl

5. Kristova

را ذکر نماییم. این سه شاعر از نظر برهه تاریخی در دوره استیلای مغولان زیسته‌اند و شاب ظریف با سعدی معاصر و متقدم بر حافظ است.

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

ادبیات کلاسیک پارسی و عربی پیوندهای پیدا و پنهان گوناگونی دارند، بخشی از این پیوندها از خلال معدود پژوهش‌هایی که تاکنون صورت پذیرفته، به اثبات رسیده است، از جمله سعدی و متنبی، خاقانی و بحرّی، رودکی و ابونواس و... اشتراکات و تشابهات شعر و ادبیات این دو زبان در طول تاریخ، علل و عوامل گوناگونی داشته که از آن جمله می‌توان به هم‌کشی و هم‌جواری، تعامل فرهنگی و تعاطی افکار و اندیشه‌ها، الفبای مشترک و نیز ذولسانین بودن شعرای پارسی و همچنین، توارد شعرای پارسی و عربی بر یک مضمون، اشاره کرد. با همه اشتراکاتی که در دو ادب فارسی و عربی وجود دارد، کسی چندان به این حوزه وارد نشده است، به نحوی که سیروس شمیسا که کتاب تأثیر شعر عربی بر تکامل شعر فارسی اثر عمر محمد دودپوتا را ترجمه کرده، در بخش مقدمه مترجم این گونه اظهار داشته: «حیرت‌آور است که زبان و ادب دو ملت این همه به هم آمیخته باشد ولی در مطالعه تطبیقی آنها هیچ مأخذ مهمی در دست نباشد.» (دودپوتا، ۱۳۸۲: ۱۳) این تشابهات و اشتراکات در حدی است که می‌توان گفت: «نزدیک‌ترین ادبیات‌ها به ما ادبیات عربی است.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۷، ج ۳: ۳۰۰) همچنین «پژوهش‌های تطبیقی به عنوان پل ارتباطی میان کشورها هستند که در برقراری یک صلح پایدار جهانی نقش بسیار مهم و مؤثری را ایفا می‌کند.» (سوری، ۱۴۰۱: ۴۶) و از این روی است که پژوهش‌های تطبیقی و بینامتنی فارسی-عربی ضرورت دو چندان می‌یابد، همچنین «خوانش بینامتنی ما را به مقاومت در برابر خوانش منفعلانه متون پی‌درپی وامی‌دارد.» (آلن^۱، ۱۴۰۰: ۱۹) و «بینامتنیت، در تلاش برای فهم ادبیات و فرهنگ در کل، عنصری اساسی بوده و خواهد بود.» (همان).

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

- چه شباهت‌هایی میان مضامین اشعار شاب ظریف با غزلیات حافظ و کلیات سعدی وجود دارد؟
- شعر شاب ظریف در چه زمینه‌هایی با غزلیات حافظ و آثار سعدی تقارب معنایی دارد؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

در مورد اشعار شاب‌ظریف، پژوهش‌هایی صورت گرفته است که به آنها اشاره می‌کنیم: «بینامتنیت دینی در غزل‌های مادی الشاب‌الظریف» (۱۳۹۲) نوشته محمود حیدری، نادیا دادپور و مریم‌السادات میرقادری که نویسندگان این مقاله به بررسی میزان تاثیر قرآن و مناسک دین اسلام بر اشعار شاب‌ظریف پرداخته‌اند. حیدری و همکارانش ۳۴ بیت از دیوان شاب‌ظریف را ترجمه کرده‌اند و این مقاله در (مجموعه مقالات SID) به چاپ رسیده است. «بررسی تطبیقی غم فراق در غزلیات سعدی و الشاب‌الظریف» (۱۳۹۲) نوشته یحیی معروف و پروین حاتمی. نویسندگان این مقاله بعد از بیان زندگینامه شاب‌ظریف و سعدی، ۲۰ مضمون از مضامین فراق را از غزلیات دو شاعر استخراج کرده و ۲۹ بیت از دیوان را ترجمه کرده‌اند و به بررسی تطبیقی مضامین فراق از دیدگاه مکتب آمریکایی پرداخته‌اند. این مقاله در نشریه تطبیقی (علمی - پژوهشی) دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه باهنر کرمان، سال ۵، شماره ۹ به چاپ رسیده است. «غزل در شعر حافظ و شاب‌الظریف (بررسی تطبیقی)» (۱۳۹۵) نویسندگان: فاروق نعمتی، ایوب مرادی، مقاله‌هایشی: گردهمایی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران، دوره برگزاری ۱۱. «در غزل مملوکی (مطالعه موردی: غزل شاب‌الظریف)» (۱۳۹۰)، نویسندگان: جهانگیر امیری و فاروق نعمتی، منتشر شده در همایش علمی سالانه دانشگاه رازی کد COI اختصاصی: RAZICONF01. «زیبایی‌شناسی چهار حسن ادبی در دیوان شاب‌ظریف» (۱۴۰۲) نوشته اسماعیل اسلامی، فصلنامه زیبایی‌شناسی ادبی، دوره چهاردهم، شماره ۵۶. این مقاله به بررسی چهار آرایه حسن مطلع، حسن ختام، حسن تخلص و حسن تعلیل از جنبه زیبایی‌شناسی پرداخته است. «زیبایی‌شناسی دیوان الشاب‌الظریف» (۱۳۹۰) علی قهرمانی، محمدرضا اسلامی، اصغر مسکوپایی، دانشگاه تربیت معلم تبریز دانشکده ادبیات و علوم انسانی، مقطع کارشناسی ارشد، در این پایان‌نامه به عواملی که سبب زیبایی در شعر می‌شود همانند عاطفه، احساس، صور خیال و موسیقی شعر... اشاره شده و دیوان شاب‌ظریف از جهت صنایع لفظی و معنوی مورد بررسی قرار گرفته است. «ترجمه دویته‌های الشاب‌الظریف» (۱۳۸۱) علیرضا باقر، باقر قربانی زرین و محمدرضا موسوی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، در این پایان‌نامه، پژوهنده دویته‌های دیوان را ترجمه کرده و معتقد است که این دیوان نمونه خوبی برای تاثیرگذاری فرهنگ غنی فارسی بر محتوا و روح فرهنگ و ادب عربی است. بر اساس مشاهدات صورت گرفته، پژوهشی در زمینه روابط بینامتنی میان مضامین شاب‌ظریف با مضامین حافظ و سعدی از منظر ژولیا کریستوا صورت نگرفته است.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

«ادبیات تطبیقی پیوندی ناگسستنی با نقد ادبی دارد و پژوهش تطبیقی مستلزم آگاهی از رویکردهای نقد ادبی است.» (زینی‌وند، ۱۳۹۱: ۱۰۹) لذا این پژوهش بنیادی - کاربردی، بر اساس نظریه بینامتنیت کریستوا نگاشته شده؛ بدین ترتیب که ابیاتی از دیوان شابظریف که دارای شباهت مضمونی با اشعار حافظ و سعدی بوده را استخراج و ترجمه کرده‌ایم و آنها را در بیست مدخل تطبیقی ارائه داده‌ایم، سعی ما بر این بود که تا حد امکان از هر دو شاعر نامدار غزل‌سرای فارسی نمونه‌هایی را ذکر نماییم اما در بعضی موارد فقط از یکی از این دو شاعر، مضمون مشابه یافته‌ایم. جهت اثبات عملی نظریه بینامتنیت و اینکه متون دارای شباهت‌هایی با هم هستند در برخی مدخل‌ها، علاوه بر مضمون‌یابی از کلیات سعدی و غزلیات حافظ از آثار شعرای دیگر نیز نمونه‌ای ذکر کرده‌ایم.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۱-۲. پیدایش و تاریخچه بینامتنیت

«بینامتنیت از کشف‌های بزرگ قرن بیستم است.» (نامورمطلق، ۱۳۹۴: ۱۲) و «ادبیات ماهیتی «بینامتنی» دارد» (کوش^۱، ۱۳۹۸: ۱۵۸) ارائه و ابداع این نظریه توسط ژولیا کریستوا منتقد ادبی معاصر، صورت گرفت. او در یکی از سخنرانی‌هایش در این مورد گفته است: «مفهوم من از بینامتنیت به مکالمه‌گرایی باختین^۲ و نظریه متن بارت^۳ برمی‌گردد. در آن زمان، می‌خواستم ایده باختین در باب چندصدایی بودن سخن را، با مفهوم چند متن در یک متن جایگزین کنم.» (کریستوا، ۱۳۸۹: ۱۶۵، ۱۶۴) کریستوا با توجه به درک و برداشتی که از آراء باختین داشت نظریه بینامتنیت را ارائه داد. او «واژه بینامتنیت را نخستین بار در سال ۱۹۶۶ در مقاله‌ای با عنوان کلمه، گفتگو، رمان استفاده کرد که در آن به تشریح آرای باختین پرداخته است.» (نامورمطلق، ۱۳۹۴: ۱۰۴، ۱۰۳) بینامتنیت از نظریه‌های پساباختینی و برگرفته از نظریه منطقی مکالمه‌ای میخائیل میخائیلویچ باختین (۱۸۹۵-۱۹۷۵) اندیشمند، نظریه پرداز، متفکر و فیلسوف روس است. باختین یکی از مهم‌ترین و اثرگذارترین اندیشمندان قرن بیستم است که آراء و عقایدش تأثیر بسیار زیادی بر جریان‌های نقد ادبی در اروپا به ویژه در فرانسه داشت. او در عمر هشتاد ساله‌اش نظریات زیادی را مطرح کرد که از آن میان، دو نظریه‌اش، مشهورتر و شاخص‌تر هستند: ابتدا نظریه منطق گفت‌وگویی که باختین آن را در کتاب پرسش‌های بوطیقای داستایوفسکی مطرح کرد و با

1. Kuosh

2. Bakhtin

3. Bart

آن به تحلیل آثار داستایوفسکی پرداخت و مؤلفه‌های رمان چندآوایی و تک‌آوایی را در این نظریه مطرح ساخت، دیگری نظریه خنده که با واژه‌هایی همچون کارناوال و طنز در کتاب *رابطه و جهان* او آنها را مطرح و تحلیل نمود. باختین معتقد بود: «هر گفتمان ملموس (گفته) موضوع خود را در همان چیزی می‌یابد که پیشاپیش معطوف به آن بوده» (آلن، ۱۴۰۰: ۴۸) اما نظریه منطق گفت‌وگویی او، بر اساس رابطه «من و دیگری» شکل گرفته و با جنبه‌های فرامتنی داستان سر و کار دارد. «باختین اساساً شکل‌گیری معنا را تنها و تنها در فرایندی گفت‌وگویی ممکن می‌شمارد.» (توکلی، ۱۳۸۹: ۱۲۵) مقصود از گفت‌وگو نزد او، مکالمه‌های رایج در میان شخصیت‌های داستان نیست بلکه مقصود، اندیشه‌ها و جهان‌بینی‌های گوناگون و گفت‌وگوهای درونی متن است که از طریق سرخ‌ها و نشانه‌هایی که در متن وجود دارد، جلوه می‌یابد و این گفت‌وگوهای درونی در ارتباط با یکدیگر یک گفت‌وگوی بزرگ را در رمان ایجاد می‌کند. در این نظریه باختین به تحلیل رمان چندآوایی پرداخت که بر اساس آن شخصیت‌های رمان با هر نگرشی، خوب یا بد در داستان آزادانه حق اظهار نظر دارند و راوی دخالتی در نظر آنان ندارد. در مقابل این دیدگاه برخی رمان‌ها را نیز دارای نگرشی تک‌آوایی دانست که بر اساس این نظریه در برخی رمان‌ها تمامی شخصیت‌های داستان، دارای یک نگرش مشابه به امور و جریان‌های داستان هستند. «باختین، در مقاله محوری خود «گفتمان در رمان» می‌نویسد: «گفتمان شخصیت‌ها در یک رمان چندآوایه تجسم سرشت بینامتنی یا مکالمه‌یی زبان است چون همواره در خدمت دو سخنگو، دو نیت، و دو موضع ایدئولوژیک البته در چارچوب گفته‌یی واحد است.» (آلن، ۱۴۰۰: ۴۹، ۵۰) «در کنار روابط گفتگومندی ارائه شده از سوی باختین، روابط بینادهنی مورد نظر هوسرل^۱ نیز تأثیر بسزایی در بحث روابط ادبی و هنری داشته است و همین مباحث در شکل‌گیری زمینه‌های بینامتنیت مؤثر بوده‌اند.» (نامور مطلق، ۱۳۹۴: ۴۱، ۴۲)

بینامتنیت از طرفی دیگر نیز ریشه در زبان‌شناسی^۲ و آراء سوسور دارد؛ او معتقد بود «معنا حاصل رابطه میان زبان و اَبَره بیرونی نیست. نشانه‌ها معنای خودبه‌خودی ندارند و معنای آنها در رابطه با یکدیگر تعیین می‌شود. تأثیر وی بر بسیاری از نظریه‌پردازان پس از خود انکارناپذیرست» (نجومیان، ۱۳۹۶: ۱۲۳) نام یکی از آثار سوسور^۳ *آناگرام*^۴ است که اظهارات او در این اثر در پیدایش بینامتنیت

1. Husserl
2. linguistics
3. Saussure
4. Anagram

دخیل بوده است؛ «آناگرام به کلماتی اطلاق می‌شود که بدون قواعد دستور زبانی و به واسطه کلمات دیگر ساخته شده‌اند و برخی آن را «تحریفات زبانی» ترجمه کرده‌اند.» (نامور مطلق، ۱۳۹۴: ۳۲) و «روابط بیناواژگانی» مورد نظر سوسور بعدها از سوی برخی محققان بینامتنیت دنبال شد. (همان همچنین) «اساس بسیاری از عمده نظریات مطرح در باب بینامتنیت دیگر بار ما را به برداشت سوسور از نشانه تفاوت بنیاد باز می‌گرداند. اگر همه نشانه‌ها از جهانی تفاوت بنیاد باشند، آن‌ها را می‌توان نه تنها ماهیتاً غیرارجاعی دانسته، بلکه در جنبه انبوهی از روابط ممکن شمرد.» (آلن، ۱۴۰۰: ۲۵) کریستوا معتقد است که هر متن در واقع، حکم مکالمه‌ای با متون قبل از خود دارد. او اصطلاح بینامتنی را به عنوان گذر از نشانه‌ای به نظام نشانه‌ای دیگر توصیف می‌کند. (مقدادی، ۱۳۹۷: ۱۴۴)

بینامتنیت دارای دو دوره از اندیشمندان است: «بینامتنیت نخستین همان بینامتنیتی است که از سوی کریستوا و بارت مطرح می‌شود و به انکار رابطه تأثیر و تأثر می‌پردازد» (نامور مطلق، ۱۳۹۴: ۲۷) «اما محققان نسل دوم بینامتنیت رویکرد متفاوتی دارند و در پژوهش‌های خود به روابط تأثیر و تأثری بی‌توجه نیستند. آن‌ها برای تعریف دقیق‌تر و نیز کاربردی کردن بینامتنیت در تحلیل‌ها، توجه به منابع را نفی نمی‌کنند [...] برای مثال ژنی^۱ و ریفاتر^۲ با صراحت از تأثیرات بینامتنی سخن می‌گویند و به نقد منابع نیز می‌پردازند.» (همان: ۲۸)

۲-۲. بینامتنیت کریستوایی

بینامتنیت در جهان با نام ژولیا کریستوا شناخته شده است؛ منتقدان پیش از کریستوا به نقد منابع و مقوله تأثیر و تأثر نویسندگان و شعرا از یکدیگر، بسیار توجه داشتند؛ کریستوا چندان اصلاتی به این موارد نداد و دیدگاه‌های جدیدی در باب شباهت‌های میان متون در برخی آثارش از جمله در *معناکاوی و انقلاب در زبان شاعرانه* ارائه داد. «کریستوا در متن در بند دغدغه ایجاد روالی را دارد که یک متن از آن طریق بر پایه گفتمان از پیش موجود بنا می‌شود. مؤلفان متون خود را به یاری اذهان اصیل خویش نمی‌آفرینند، بلکه این متون را با استفاده از متون از پیش موجود تدوین می‌کنند» (آلن، ۱۴۰۰: ۵۸) همچنین «مقایسه دو متن از حیث مشابهت‌های مضمونی‌شان مستلزم ارتباط مستقیمی میان آن متن‌ها نیست؛ معانی مشترکی که آن متون القا می‌کنند، دلیلی کافی برای تحقیق تطبیقی آن‌ها با هم است.» (کوش، ۱۳۹۸:

(۱۵۸)

1. Jenney

2. Rifater

به طور کلی «بینامتنیت مبتنی بر این اندیشه است که متن نظامی بسته، مستقل و خودبسنده نیست. بلکه پیوندی دو سویه و تنگاتنگ با سایر متون دارد. حتی می‌توان گفت که در یک متن مشخص هم مکالمه‌ای مستمر میان آن متن و متونی که بیرون از آن متن وجود دارند، جریان دارد.» (مکاریک^۱، ۱۳۹۸: ۷۲) «در واقع، کریستوا معتقد است هیچ متنی «آزاد» از متون دیگر نیست.» (همان) بینامتنیت از دیدگاه برخی از نظریه‌پردازان دیگر «به معنی شیوه‌های متعددی است که هر متن ادبی به واسطه آن‌ها به طور تفکیک‌ناپذیری با سایر متن‌ها از رهگذر نقل قول‌های آشکار و پنهان با تلمیحات یا جذب مؤلفه‌های صوری و ملموس از متن‌های پیش از خود، و یا به لحاظ مشارکت اجتناب‌ناپذیر در ذخیره مشترک سُن و شیوه‌های زبانشناسیک و ادبی تداخل می‌یابند.» (داد، ۱۳۹۲: ۴۲۳، ۳۲۴) در این نظریه، برهه تاریخی متون مورد مقایسه، اهمیتی ندارد و بینامتنیت، فقط مختص نوشته‌های ادبی نیست: «این متون ممکن است ادبی یا غیر ادبی باشند، هم‌عصر همان متن باشند یا به سده‌های پیشین تعلق داشته باشند.» (مکاریک، ۱۳۹۸: ۷۲) به بیان دیگر می‌توان گفت: «بینامتنیت بدان معناست که «هیچ متنی بدون پیش‌متن نیست و متن‌ها همواره بر پایه متن‌های گذشته بنا می‌شوند.» (نامورمطلق، ۱۳۹۴: ۳۴) نظریه بینامتنیت کریستوایی دارای بخش‌های گوناگونی است که تمام بخش‌های آن قابل کاربرد در باب متون نیست. در کل بینامتنیت به کشف شباهت‌های متون می‌پردازد، در ادامه ابتدا درباره آثار و احوال شاب‌ظریف مختصری ذکر نموده و سپس به بیان مضامین مشابه او با ابیاتی از حافظ و سعدی پرداخته‌ایم.

۲-۳. شاب‌ظریف (۶۶۱-۵۶۶۸/۱۲۶۳-۱۲۸۹م)

«شمس‌الدین محمد بن عقیف‌الدین سلیمان التلمسانی مشهور به شاب‌ظریف، شاعری لطیف و نکته‌سنج با شعری خوشایند است. او در قاهره زاده شد و پدرش از صوفیان خانقاه سعیدالسعداء و کارگزار خزانه دمشق بود. آثارش شامل دیوان اشعار، مقامات العشاق و رسالة فی الوقتین است.» (الزرکلی، ج ۷: ۲۱) «لقب او شاب‌ظریف و شمس‌الدین است.» (احمد خلیفه: ۱۷-۱۸) شاب‌ظریف به علوم «نحو و عروض و بلاغت و بدیع و فلسفه و کلام آشنا بود و از واژگان این علوم در شعرش استفاده کرده است.» (همان: ۳۰) شاب‌ظریف «در شعر متأثر از برخی شعراء مانند متنبی، أبو تمام و أبوالعلاء معری است.» (همان) همچنین «از خلال آن‌چه در مضامین شعر شاب‌ظریف اعم از محسنات بدیعی و مصطلحات فقهی و

صوفیانه و منطقی آمده است، درمی یابیم که شاعر با وجود کوتاهی عمرش توانسته، فرهنگی گسترده و متنوع را به دست اهل علم روزگار خویش بدهد.» (الهوری، ۲۰۰۴: ۱۲) دیوان شاب ظریف در قالب های شعری غزل (قطعه)، قصیده و دوبیتی سروده شده و مضامین آن شامل عشق، مدح، حماسه، خمریه، حکمت، عتاب و رثاء است.

۲-۴. روابط بینامتنی میان ابیاتی از شاب ظریف با ابیاتی از حافظ و سعدی

۲-۴-۱. عهد درست

رُوحِي الْفِدَاءَ لِأَحِبَّائِي وَإِنْ نَقَضُوا عَهْدَ الْمُحِبِّ الَّذِي لِلْعَهْدِ مَا نَقَضَا

(شاب ظریف، ۲۰۰۴: ۱۹۶)

(ترجمه: جانم به فدای یارانم، اگرچه عهد عاشقی را شکستند که هرگز عهد نشکست.)

پایبندی به عهد و نشکستن پیمان از مضامین مشترک میان هر سه شاعر است. سعدی با وجود عهدشکنی محبوب، پیمان شکنی نکرده است.

تو عهد وفای خود شکستی وز جانب ما هنوز محکم

(سعدی، ۱۳۹۹: ۶۰۱)

مضمون پیمان شکنی، در دیوان حافظ نیز یکی از مضامین حائز اهمیت است و یکی از موارد اقتباس آشکار حافظ از دیوان متنبی است و متنبی کسی است که اغلب شعرای بزرگ پس از او- از جمله شاب ظریف- به شعر وی نظر داشته اند. اما اینک شعر حافظ:

پیمان شکن هر آینه گردد شکسته حال إِنَّ الْعُهُودَ عِنْدَ مَلِكِ التُّهَى ذِمَم

(حافظ، ۱۳۸۵: ۴۰۵)

در نسخه قزوینی- غنی، ذیل این بیت آمده است: این مصراع بدون شک مأخوذ است از قول متنبی:

و بَيْنَنَا لَوْ رَعَيْتُمْ ذَاكَ مَعْرِفَةً إِنَّ الْمَعَارِفَ فِي أَهْلِ التُّهَى ذِمَم

(همان)

(ترجمه: اگر رعایت کنید، میان ما دوستی و محبتی است ولی بی گمان دوستی ها نزد خردمندان تعهدآور

است!)

۲-۴-۱-۱

و الْحُسْنُ لَيْسَ بِحَافِظٍ لَكَ ذِمَّةً إِلَّا بِحِفْظِكَ ذِمَّةَ الْعَشَّاقِ

(شاب ظریف، ۲۰۰۴: ۲۳۶)

(ترجمه: حسن با تو عهد به سر نمی‌برد مگر آن که تو با عشاق، عهد به سر بری!)

این مضمون شاب در ترجیعات آمده است:

ای صاحب حسن در وفا کوش کاین حسن وفا نکرد با کس

(سعدی، ۱۳۹۹: ۵۹۸)

گفتنی است که بیت شاعر عرب اشاره به وفای عهد، در قحط وفا دارد که خیال خامی است. یکی از پرسش‌هایی که حافظ در دیوانش آن را مطرح نموده و به دنبال پاسخی برایش بوده، همین طمع مهر و وفا، از معشوق داشتن است:

ندانم از چه سبب رنگ آشنائی نیست سهی قدان سیه چشم ماه سیما را [...]

جز این قدر نتوان گفت در جمال تو عیب که وضع مهر و وفا نیست روی زیبا را

(حافظ، ۱۳۹۹: ۹۸-۹۹)

۲-۴-۲. وجود حاضر غایب

غَبْتُمْ وَ أَنْتُمْ حَاضِرُونَ بِمُهْجَتِي فَبِمُهْجَتِي أَفْدِي الْخُضْرَ الْغَيَّا

(شاب ظریف، ۲۰۰۴: ۶۴)

(ترجمه: از نظر نهان گشتید اما در جانم حاضرید پس جانم به فدای حاضران غایب!)

این بیت شاب ظریف نیز از نمونه‌های در خور تطابق و تناظر اشعار شاب ظریف با ادب پارسی است، آن‌جا که سعدی می‌سراید:

هرگز وجود حاضرِ غایب شنیده‌ای؟ من در میان جمع و دلم جای دیگرست

(سعدی، ۱۳۹۹: ۳۸۳)

چون تو حاضر می‌شوی من غایب از خود می‌شوم بس که حیران می‌بماندم وهم در سیمای تو

(همان: ۵۳۸)

حافظ نیز مضمون در برابر چشم بودن با وجود غایب بودن را این‌گونه پرورش داده است:

تو خود چه لعبتی ای شهسوار شیرین کار که در برابر چشمی و غایب از نظری

(حافظ، ۱۳۹۹: ۳۴۳)

در راه عشق مرحله قرب و بعد نیست می‌بینمت عیان و دعا می‌فرستمت [...]

ای غایب از نظر که شدی همنشین دل می گویمت دعا و ثنا می فرستمت
(همان: ۱۴۱)

۳-۴-۲. رستگاری جاوید

قَدْ يَسْنَا مِنْكَ خَيْرًا فَكَفَّ اَنَا اللَّهُ شَرًّا

(شایب ظریف، ۲۰۰۴: ۱۶۲)

(ترجمه: ما از خیر تو ناامیدیم! پس الهی، خدا ما را از شرّ تو در امان بدارد!)

در کلیات نیز به این مضمون اجتماعی یعنی در امان ماندن از شرّ برخی افراد اشاره شده است:

امیدوار بود آدمی به خیر کسان مرا به خیر تو امید نیست شر مرسان

(سعدی، ۱۳۹۹: ۱۱۳)

کم آزاری از مضامین مورد توجه حافظ نیز هست:

دلش به ناله میازار و ختم کن حافظ که رستگاری جاوید در کم آزاریست

(حافظ، ۱۳۹۹: ۱۲۸)

۴-۴-۲. عشق نخستین

وَ إِلَيْكَ أَوَّلُ مَا انْتَشَيْتُ مَعَ الْهَوَى إِنَّ الْحَبِيبَ هُوَ الْحَبِيبُ الْأَوَّلُ

(شایب ظریف، ۲۰۰۴: ۲۵۳)

(ترجمه: تو اولین کسی بودی که من به تو دل دادم (آری) یار، یار اول است.)

از مضامین مشترک میان سعدی و شایب ظریف، اشاره به بی‌همتایی عشق اول است، این احساس و

باور مأخوذ از ابوتمام شاعر عرب است، که شایب ظریف از او تأثیر پذیرفته است:

نَقَلَ فُؤَادَكَ خَبِيثٌ شِئْتُ مِنَ الْهَوَى مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ

(عطیة، ۱۴۱۲: ۴۶۳)

(ترجمه: دل عاشقت را هر جا که خواهی ببر، (اما بدان که) عشق، عشق اول است!)

عشق نخستین و جایگاه ارزنده‌ای که نزد عاشق دارد، در شعر سعدی نیز دیده می‌شود که از موارد

اشتراک مضامین فارسی و عربی است.

کهن شود همه کس را به روزگار، ارادت مگر مرا که همان عشق اولست و زیادت

(سعدی، ۱۳۹۹: ۳۷۱)

می‌توان این بیت که تعبیری عارفانه از عشق نخستین است را نیز مشابه بیت شاب قرار داد:
گوهر مخزن اسرار همانست که بود حقه مهر بدان مهر و نشان است که بود
(حافظ، ۱۳۹۹: ۲۰۸)

هیچ عشقی جای عشق اول را نمی‌گیرد و دل به دنبال عشق دیگری نرفته و بر همان مهر و نشان است که بود.

۵-۴-۲. لَمَنْ يَقُولُ

لَا مَ الْعَذْلُ عَلَى هَوَاكُم جَاهِلًا مَا طَابَ سَعْيِي بِالَّذِي يَتَخَذْتُ

(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۱۰۶)

(ترجمه: ملامتگر جاهل، مرا به خاطر عشق شما سرزنش کرد اما آنچه می‌گوید به گوش من خوش نیامد.)

پندناپذیری در ترک عشق یکی از صفات عاشقان است که در کلیات نیز دیده می‌شود:
بیدل گمان مبر که نصیحت کند قبول من گوش استماع ندارم لَمَنْ يَقُولُ
(سعدی، ۱۳۹۹: ۴۸۷)

دانند عاقلان که مجانین عشق را پروای قول ناصح و پند ادیب نیست
(همان: ۴۰۱)

حافظ نیز در چند مورد اشاره به پندناپذیری عاشق دارد که به بیان یک مورد اکتفا می‌نماییم:
به کام تا نرساند مرا لبش چون نای نصیحت همه عالم به گوش من بادست
(حافظ ۱۳۹۹: ۱۱۳)

ناصرم گفت که جز غم چه هنر دارد عشق برو ای خواجه عاقل هنری بهتر ازین
(همان: ۳۱۵)

۶-۴-۲. شَهْرَةُ شَهْرٍ

يَا زَهْرَةَ الْآدَابِ مِنْ لُطْفِهِ وَجِدِي فِيكَ الْمَثَلُ السَّائِرُ

(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۱۵۵)

(ترجمه: ای آن‌که در لطف و نکویی چون زهره‌الآداب هستی، عشق من درباره تو همچون مثلی سائر است.)

پیش از آن که به شرح تطبیقی این مضمون پردازیم لازم است دو ترکیب به کار رفته در این بیت را که در شرح الهواری درباره آن توضیحاتی داده شده اشاره شود: «زهرة الآداب: نام کتابی ادبی از حصری (ت بعد از سال ۱۰۲۲/۵۴۱۳م) / المثل السائر: نام کتاب ادبی دیگری است از ابن اثیر (ت ۵۶۳۷/۱۲۴۰م). بیت تضمینی از نام این دو کتاب ادبی است.» (همان)

بیت زیر از سعدی تناسب تام و تمامی با مصراع دوم بیت شایب ظریف دارد:

عشق سعدی نه حدیثیست که پنهان ماند داستانیست که بر هر سر بازاری هست

(سعدی، ۱۳۹۹: ۴۰۱)

داستان هر سر بازار بودن به شعر حافظ نیز راه یافته و این مضمون در شعر او تا حدود زیادی در لفظ با بیت سعدی شباهت و همچنین تقارب معنایی با بیت سعدی و شایب ظریف دارد که یکی از نمونه‌های اخذ و اقتباس‌های حافظ از آثار پیش از خودش است و یادآور این بخش از نظریه بینامتنیت در آغاز پیدایش است که: «حضور صریح و عینی یک متن در متن دیگر که نقل قول محسوب می‌شود اصلی‌ترین و رسمی‌ترین گونه بینامتنیت در این نظریه است.» (نامور مطلق، ۱۴۰۰: ۴۱).

محتسب شیخ شد و فسق خود از یاد ببرد قصه ماست که در هر سر بازار بماند

(حافظ، ۱۳۹۹: ۱۹۰)

۲-۴-۷. غیرت عشق

وَلَا تَسْأَلُوا عَمَّنْ هُوَ بِنْتُ فَإِنَّنِي أَغَارُ عَلَيْهِ أَنْ أَبُوحَ بِذِكْرِهِ

(شایب ظریف، ۲۰۰۴: ۱۸۰)

(ترجمه: از معشوق من پرسید که غیرتم می‌آید که نامش ببرم.)

بیت به تعصب و حس مالکیت مطلق که عاشق نسبت به معشوق دارد، اشاره می‌کند، این حالت سبب برانگیخته شدن رشک و حسد می‌شود و مراد از آن «حمیت است بر طلب قطع تعلق محبوب از غیر؛ یا تعلق غیر از محبوب، یا نسبت مشارکتش با او، یا سبب اطلاعش بر او.» (سجادی، ۱۳۹۳: ۶۱۲) شاعر چنان نازک‌دل و حساس است که حتی مایل نیست کسی نام دلدار را از او پیرسد. سعدی نیز عاشقی غیور است که نه تنها از محبوب شکایت نمی‌کند، حتی طیب را هم محرم نمی‌داند تا راز خود را با او در میان نهد:

دوست دارم که کست دوست ندارد جز من حیف باشد که تو در خاطر اغیار آیی

(سعدی، ۱۳۹۹: ۵۴۳)

غیرتم آید شکایت از تو به هر کس دردِ احبّا نمی برم به اطّبا

(همان: ۳۶۰)

حافظ به بخش دیگری از غیرت اشاره کرده است و آن غیرت عشق است:

غیرت عشق زبان همه خاصان بیرید کز کجا سرّ غمش در دهن عام افتاد

(حافظ، ۱۳۹۹: ۱۵۱)

«غیرت عشق سومین گونه غیرت به معنای مصطلح عارفانه (پس از غیرت مُحبّ و غیرت محبوب) است. از سخنان عرفایی که از این گونه غیرت ذکری کرده‌اند برمی آید که در مرتبه‌ای برتر از آن‌دو قرار دارد و توضیح آن هم به همین نسبت دشوارتر است.» (حمیدیان، ۱۳۹۸: ج ۱، ۱۷۷۰)

۸-۴-۲. طیبّات محبوب

لَيْسَ هَتُّكَ الْمُحِبِّ فِي الْحُبِّ عَارًا حِينَ تَرْزُقُو اللّٰوَاحِظُ الْقَتَالَهٗ

(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۳۸۳)

(ترجمه: وقتی چشمان عاشق کش جلوه کند، هتک و فحش عاشق از سوی معشوق ننگ و عاری نیست.)

مضمون مصراع نخست شاب‌ظریف یعنی ننگ نداشتن عاشق از هتک و فحش از سوی معشوق - بلکه خوش داشتن آن - از مضامین مکرر در اشعار سعدی است:

زهر از قَبَل تو نوشدارو فحش از دهن تو طیبّاتست

(سعدی، ۱۳۹۹: ۳۷۹)

تندی و جفا و زشت‌خوئی هرچند که می‌کنی، نکویی

(همان: ۳۷۸)

حافظ مضمون دشنام دادن محبوب را لطیف‌تر بیان کرده است و لعل محبوب را زبینه ناسزا می‌داند:

اگر دشنام فرمائی و گر نفرین دعا گویم جواب تلخ می‌زبید لب لعل شکرخارا

(حافظ، ۱۳۹۹: ۹۸)

۹-۴-۲. عهد قدیم

حَدِيثُ غَرَامِي فِي هَوَاكَ قَدِيمٌ وَفَرَطُ عَذَابِي فِي هَوَاكَ نَعِيمٌ

(شایب ظریف، ۲۰۰۴: ۳۰۰)

(ترجمه: قصه عشق من به تو ازلی است و فرط عذابم در عشق تو (بهشت) نعلیمی ابدی است!)

یکی از مضامین عاشقانه مشترک میان شایب ظریف و سعدی، زمان بی آغاز عاشقی و استمرار عشق ورزی است که سعدی این مضمون را بارها در طبیات و خواتیم آورده که به ذکر دو مورد بسنده می نماییم:

همه عمر برندارم، سر ازین خمار مستی که هنوز من نبودم، که تو در دلم نشستی

(سعدی، ۱۳۹۹: ۵۵۲)

پیش از آب و گل من در دل من مهر تو بود با خود آوردم از آن جا نه به خود برستم

(همان: ۴۹۴)

حافظ این مضمون را عارفانه پرداخته است:

ماجرای من و معشوق مرا پایان نیست هرچه آغاز ندارد نپذیرد انجام

(حافظ، ۱۳۹۹: ۲۵۹)

۱۰-۴-۲. اشک غماز

أَحْفَى الْهَوَى فَخَفَاهُ دَمْعُ جُفُونِهِ وَ الْحُبُّ تَطْهَرُ سِرُّهُ آيَاتُهُ

(شایب ظریف، ۲۰۰۴: ۳۶۲)

(ترجمه: او عشق را نهان ساخته بود لیکن اشک چشمش پرده دری کرد و نشانه های عاشقی، رازش را متجلی کرد!)

یکی از خصوصیات عشق، نهان نماندن و سعی باطل عاشق در نهفتن آن است:

گر فلاطون به حکیمی مرض عشق پوشد عاقبت پرده برافتد ز سر راز نهانش

(سعدی، ۱۳۹۹: ۴۸۱)

اشک، یکی از ادواتی است که راز عاشق را بی اجازت او عیان می سازد؛ این مضمون مشترک میان حافظ و شایب است:

ترسم که اشک درغم ما پرده در شود وین راز سر به مهر به عالم سمر شود

(حافظ، ۱۳۹۹: ۲۱۵)

سر سودای تو در سینه بماندی پنهان چشم تردامن اگر فاش نکردی رازم

(همان: ۲۷۴)

سعدی هم عقل را پرده‌پوش راز عشق و گریه را آشکارکننده سرّ عاشقان می‌داند:
 پرده‌داری بر آستانه عشق می‌کند عقل و، گریه پرده‌داری
 (سعدی، ۱۳۹۹: ۵۶۰)

۱۱-۴-۲. وفای جانان

وَلَا تَفْعَلُوا مَا يَلِيْقُ مِنَ الْغَدْرِ وَتَحْنُ فَعَلْنَا مَا يَلِيْقُ مِنَ الْوَفَا
 (شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۱۶۷)

(ترجمه: ما آن‌چه را کردیم که وفا را می‌سزد. شما آن بی‌وفایی را مکنید که نمی‌سزد.)

وفاداری عاشق و طلب وفا از معشوق، از مضامین مشترک میان هر سه شاعر است و مناسب با بیت شاب، به این ابیات می‌توان اشاره نمود:

دی می‌شد و گفتم صنما عهد به جای آر گفتا غلطی خواجه درین عهد وفا نیست
 (حافظ، ۱۳۹۹: ۱۲۹)

پیش ما رسم شکستن نبود عهد وفا را الله الله تو فراموش مکن صحبت ما را
 (سعدی، ۱۳۹۹: ۳۶۱)

دیدگاه سعدی و حافظ در مقابله با بی‌وفایی محبوب متفاوت است، حافظ نسبت به معشوق جفاکار، وفادار است و عهد وفا را نمی‌شکند:

بوسه بر درج عقیق تو حلالست مرا که به افسوس و جفا مهر وفا نشکستم
 (حافظ، ۱۳۹۹: ۲۶۲)

وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم که در طریقت ما کافرست رنجیدن
 (همان: ۳۰۸)

اما سعدی دیدگاه دوگانه‌ای دارد؛ او پاکبازی و سعه صدر حافظ را ندارد و در برخی موارد توصیه به عکس‌العملی مشابه معشوق بی‌وفا دارد:

اگر به شرط وفا دوستی به جای آرَد وگرنه دوست مدارش تو نیز و دست بدار
 (سعدی، ۱۳۹۹: ۶۶۴)

۱۲-۴-۲. دیده و دل

۱۲-۴-۲-۱.

لَا ذَنْبَ لِلْعَيْنِ بَلْ لِلْقَلْبِ مَا خَلَقَتْ إِلَّا لِيُذْرِكَ مَا يُبْدِي لَهُ الْبَصَرُ

(شایب ظریف، ۲۰۰۴: ۱۵۲)

(ترجمه: نه دیده گناهی دارد و نه دل که آفریده شده برای دل بستن به آن چه دیده به او نموده!)

۱۲-۴-۲-۲.

إِنْ جَالَ طَرْفِي فِي سَوَاكَ فَلَا عُفَى أَوْ حَالَ قَلْبِي عَنْ هَوَاكَ فَلَا عُفَى

(همان: ۲۲۱)

(ترجمه: اگر چشم به غیر تو باز شود، آرام مینماید و اگر دلم جز به عشقت متمایل گردد کام مینماید!)

یکی از مضمون‌های تغزلی مشهور ادب مشرق زمین، مضمون «دل و دیده» است چنان که در کلیات می‌خوانیم:

به هوش بودم از اول که دل به کس نسپارم شمایل تو بدیدم، نه صبر ماند و نه هوشم

(سعدی: ۱۳۹۹: ۵۰۸)

دیده نگه داشتیم تا نرود دل با همه عیاری از کمند نجستیم

(همان: ۵۲۱)

این مضمون دست‌مایه بسیاری از شعرا بوده است که در این جا به دو مورد اشاره می‌نماییم:

دیده رخسار تو را دیده و دل، خواسته است حق گواه است، در این حادثه ما بی‌گنهم

(ادیب برومند، ۱۳۹۱: ۱/۱۲۹)

ذکر «بی‌گناهی» در بیت ادیب برومند، با «لاذنب» در بیت شایب ظریف، تقارب و تشابه خوبی دارد.

ز دست دیده و دل هر دو فریاد هر آن چه دیده بیند دل کند یاد

(باباطاهر، ۱۳۹۴: ۸)

۱۳-۴-۲. ناله سنگ

لَهُ كُلَّ يَوْمٍ فِي الْوَدَاعِ مَوَاقِفٌ يَذُوبُ لَهَا رِخْوُ الْحَمَادِ وَصَلْدُهُ

(شایب ظریف، ۲۰۰۴: ۱۲۴)

(ترجمه: او را هر روز، معیاد وداعی با عشاق است که سنگ، چه سست و چه سخت، از آن، آب گردد!)

این بیت اشاره به گریستن بی‌وقفه عاشق و یا دوستی در وداع معشوق و یا یاری موافق است که یادآور بیت مشهور سعدی است:

بگذار تا بگریم، چون ابر در بهاران کز سنگ ناله خیزد، روز وداع یاران
(سعدی، ۱۳۹۹: ۵۲۶)

شبهات اندیشگانی سعدی و شاب‌ظریف در این بیت بسیار زیاد است و هردو به این جنبه از حالت سنگ که سمبل «بدون رحم و احساس» (انوری، ۱۳۹۰، ج ۲: ۹۵۸) بودن است توجه داشته‌اند و هر دو مضمونی مشابه خلق کرده‌اند.

۱۴-۴-۲. وعده دیدار

وَكَمْ يَدْعِي صَوْنًا وَ هَذَا جُفُونُهُ بِفَرْقَةٍ لِّلْعَاشِقِينَ ثَوَاءٍ—دُ
(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۱۲۱)

(ترجمه: با آن که دعوی پرهیز، بسیار می‌کند، چشم بیمارش عشاق را وعده دیدار می‌دهد!)

گویی سعدی و شاب‌ظریف در این حالت دلبری معشوق، دارای تجربه‌ای مشترک بوده‌اند:

دیدار می‌نمایی و پرهیز می‌کنی بازار خویش و آتش ما تیز می‌کنی
(سعدی، ۱۳۹۹: ۵۹۰)

۱۵-۴-۲. لشکر حسن و ملاحه

جَيْشُ الْمَلَاَحَةِ مَقْرُونٌ بِهِ الظُّفْرُ كَذَاكَ قَالَتْ لَنَا الْأَحْدَاقُ وَ الطُّرُرُ
(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۱۵۱)

(ترجمه: فیروزی بر (پیشانی) لشکر ملاحه نوشته شده است، چشم و گیسوی (دلدار) به ما چنین گفته است!)

در بیت مورد بحث، شاب‌ظریف، لشکر ملاحه را فیروز برشمرده، چنان که حافظ سروده:

حسنت به اتفاق ملاحه جهان گرفت آری به اتفاق جهان می‌توان گرفت
(حافظ ۱۳۹۹: ۱۳۹)

ملاحه به معنای نمکینی، زیبایی و دلربایی است. این واژه در بسیاری از اشعار پارسی با واژه حسن به کار رفته که استعمال توأمان حسن و ملاحه در دیوان شاب‌ظریف نیز دیده می‌شود: «مَلِيحٌ كَانَ الْحَسَنَ أَصْبَحَ حَدِيًّا» (شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۲۳۱) «این دو مفهوم زیبایی‌شناختی در زبان تازی (حسن و ملاحه) و

پارسی (زیبایی و نمکینی) در زبان‌های دیگر هم دیده می‌شود.» (حمیدیان، ۱۳۹۸: ج ۲، ۱۵۸۳) پنداری حافظ گفته است: لشکر حسن و ملاح تو پیروز است. در این بیت، حافظ به حسن (زیبایی ظاهری) و ملاح (آن موجود در چهره محبوب) اشاره می‌کند، همان که زیبایی محبوب را دلنشین و منحصر به فرد کرده است. کآنه حافظ تابلویی از لشکر مضاعف جرّاری را پیش چشم ما نهاده است، لشکری چنان قدرتمند که می‌تواند جهانی را مسخر خویش نماید! در واقع هر دو بیت اشارت به لشکر مظفر ملاح یار دارد.

۱۶-۴-۲. قال و مقال عالمی

كَمْ يَشْمَتُ بِي فِى حُبِّكَ الْعَدَاؤُ كَمْ يَكْثُرُ فِىكَ الْقِيلُ بِي وَ الْقَالُ

(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۲۵۴)

(ترجمه: سرزنشگران به خاطر عشق تو چقدر شماتتم می‌کنند! چقدر به خاطر تو قیل و قال می‌کشم!)

بیت دیگری از دیوان حافظ که تقارب لفظی - معنایی جالب توجهی با شعر شاب‌ظریف دارد، آن‌جا است که می‌گوید:

من که ملول گشتمی از نفس فرشتگان قال و مقال عالمی می‌کشم از برای تو

(حافظ، ۱۳۹۹: ۳۱۸)

تشابه معنا و مضمون این بیت شاب‌ظریف و حافظ و نیز تشابهات لفظی از جمله تقارب ترکیب «قال و مقال» حافظ با «قیل و قال» شاب‌ظریف و تشابه معنای کثرت در شعر حافظ به وسیله تعبیر «عالمی» با فعل «یکثر» در شعر شاب‌ظریف، مشهود است.

۱۷-۴-۲. حقیقت و مجاز

عَادَةٌ وَعْدُهَا مَجَازٌ وَ مَنْ ذَا يَتَرَجَّى حَقِيقَةً مِنْ مَجَازٍ

(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۱۸۳)

(ترجمه: (آن‌جا) دلبری است که وعده‌هایش مجاز است! (آخر) چه کسی از مجاز، امید حقیقت دارد!)

بهره‌گیری از این دو واژه حقیقت و مجاز - از اصطلاحات علم بیان - در شعر شعراى سده‌های گوناگون فارسی دیده می‌شود:

کرا ره گشاده شود سوی دانش حقیقت شود سوی دانا مجازش

(ناصر خسرو، ۱۳۹۳: ۴۸۰)

رهبر عشق حقیقی می‌شود عشق مجاز زین سرپل تشنگان خود را در آب افکنده‌اند
(صائب تبریزی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۱۲۲۱)

چنین تقابلی در دیوان حافظ نیز هست:

نقشی بر آب می‌زنم از گریه حالیا تا کی شود قرین حقیقت مجاز من
(حافظ، ۱۳۹۹: ۳۱۲)

حافظ، کلام خود را با کنایه همراه ساخته و از عبارت نقش بر آب زدن و داشتن امید واهی در نیل به خواسته‌اش یاد می‌کند و شاب‌ظریف وعدهٔ محبوب را از اساس غیرحقیقی می‌داند و مقصود هر دو شاعر متضمن وصل ناپذیری و صعب‌القیاد بودن محبوب است.

۱۸-۴-۲. عاشق پاکباز

أَفْنَىٰ هَوَاكُمُ تُسْكِي بَتْسُكِي فَخَلَعْتُ فِيكَ عِذَارَ عِلْمِي أَشْيَا
(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۶۰)

(ترجمه: عشق تو (یک عمر) زهد مرا بر باد داد و (پس از عمری دانش اندوزی) مرا به بیراهه کشاند!)

یکی از مراحل عشق در باختن هستی عاشق اعم از دارایی‌های مادی یا معنوی و یا نثار جان است که این کار را به طوع و از بنِ جان انجام می‌دهد تا به وصل نایل آید، حافظ نیز بارها به باختن هستی عاشق اشاره کرده است:

گر بدانم که وصال تو بدین دست دهد دین و دل را همه دربازم و توفیر کنم
(حافظ، ۱۳۹۹: ۲۸۲)

اما نزدیک‌ترین بیت حافظ به این مضمون شاب آن جاست که می‌گوید:

علم و فضلی که به چل سال دلم جمع آورد ترسم آن نرگس مستانه به یغما ببرد
(همان: ۱۶۱)

۱۹-۴-۲. ناز نازنینان

يَا مَنْ هَجَرَ الْمُحِبَّ مِنْ غَيْرِ سَبَبٍ وَاسْتَبَدَلَ بِالْوَصْلِ صُدُوداً وَ غَضَبٍ
(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۳۶۲)

(ترجمه: ای که عاشق را بی‌سبب مهجور می‌داری و وصال را به خشم و رویگردانی بدل می‌کنی!)

محروم ساختن عاشق از وصل و دیدار یک مضمون عام و مشترک در حوزهٔ ادب غنایی است که ریشه در ناز معشوق و نیاز عاشق دارد و می‌توان آن را به هر دو صورت عشق زمینی و عرفانی تعبیر نمود؛ حافظ بارها در دیوانش به این ناز و نیاز اشاره کرده است:

بهای نیم‌کرشمه هزار جان طلبند نیاز اهل دل و ناز نازنینان بین
(حافظ، ۱۳۹۹: ۳۱۴)

مضمون شاعر عرب در بیتی از حافظ این گونه بیان شده است:

ای که مهجوری عشاق روا می‌داری عاشقان را ز بر خویش جدا می‌داری
(همان: ۳۴۱)

۲۰-۴-۲. راست‌بازی

فَوَاللَّهِ لَمْ أَطْلِقْ لِعَيِّرِكَ مُهْجَتِي غَرَاماً وَ لَمْ أَمْنَحْ سِوَاكَ وَدَادِي
(شاب‌ظریف، ۲۰۰۴: ۱۳۶)

(ترجمه: به خدا سوگند که من در راه عشق، جانم را فدای غیر تو نکردم و عشقم را صرف کس دیگری جز تو نکردم.)

بیت حاوی دو مضمون جان‌بازی و پابندی به عشق محبوب است که شاعر برای اطمینان دادن به معشوق در ثباتش در این ماجرای عاشقانه، کلام را با سوگند همراه کرده است. در شعر سعدی هم این مضمون وجود دارد و او نیز با خود عهد بسته تا جان را در راه یار فدا سازد.

به حق مهر و وفايي که میان من و تست که نه مهر از تو بریدم نه به کس پیوستم
(سعدی، ۱۳۹۹: ۴۹۴)

عهد کردیم که جان در سر کار تو کنیم و گر این عهد به پایان نبرم نامردم
(همان: ۴۹۶)

سعدی مضمون وفاداری را نیز این گونه بیان کرده است:

مشنوی دوست که غیر از تو مرا یاری هست یا شب و روز به جز فکر توام کاری هست
(همان: ۴۰۰)

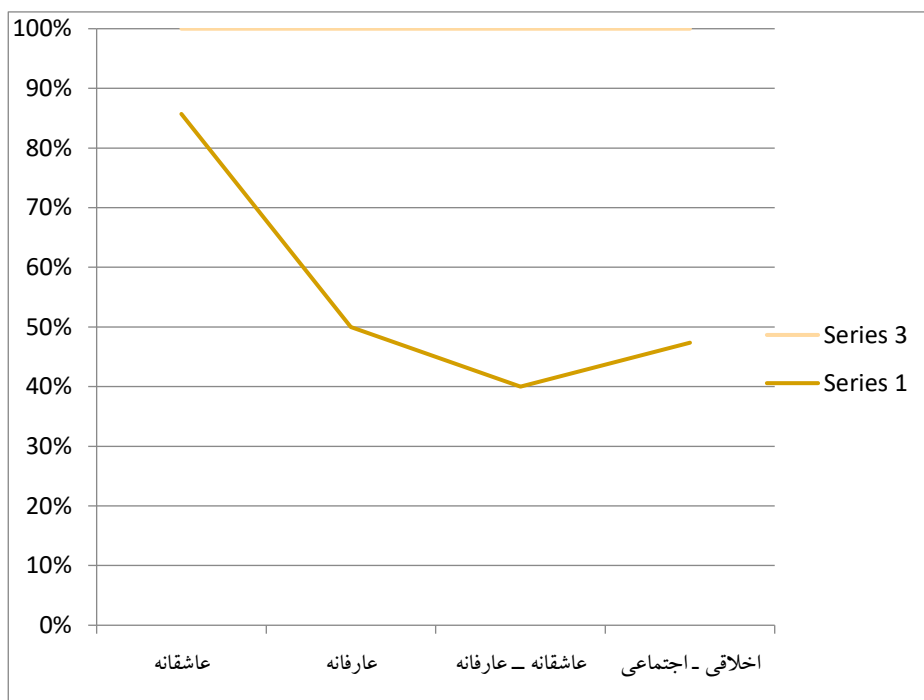
۵-۲. مقایسهٔ کمی مضامین ذکر شده در این جستار

بر اساس نمونه‌هایی که از نظر گذشت، مضامین شاب‌ظریف در مقایسه با مضامین حافظ و سعدی در چهار حوزه عاشقانه، عارفانه، اجتماعی و عاشقانه - عارفانه قابل تقسیم‌بندی هستند، البته گاهی ممکن است انواع مزبور، همپوشانی داشته باشند. از این میان مضامین عاشقانه دارای بسامد بسیار بالایی هستند و عمده شباهت اشعار این سه شاعر در این حوزه است که ابتدا با درج جدول این بررسی کمی را نشان خواهیم داد و سپس درصد این شباهت‌ها را با درج یک نمودار خطی از نظر خواهیم گذراند.

۵-۱. جدول عنوان‌بندی‌شده مضامین مشابه شاب‌ظریف با مضامین سعدی و حافظ (منبع: یافته‌های پژوهش)

مضامین مشترک عاشقانه	مضامین عارفانه	مضامین عاشقانه - عارفانه	مضامین اجتماعی - اخلاقی
۱- لشکر حسن و ملاح	۱۵- حقیقت و مجاز	۱۷- نازِ نازنینان	۱۹- رستگاریِ جاوید
۲- قال و مقالِ عالمی	۱۶- عهدِ قدیم	۱۸- غیرتِ عشق	۲۰- عهدِ درست
۳- وجودِ حاضرِ غایب			
۴- عشقِ نخستین			
۵- لمن یقول			
۶- دیده و دل			
۷- شهره شهر			
۸- طیبّاتِ محبوب			
۹- عاشقِ پاکباز			
۱۰- اشکِ غمّاز			
۱۱- راست‌بازی			
۱۲- وفایِ جانان			
۱۳- ناله سنگ			
۱۴- وعده دیدار			

۲-۵. نمودار کمی خطی مضامین مشترک شایب ظریف با حافظ و سعدی (منبع: یافته‌های پژوهش)

۳. نتیجه‌گیری

در این پژوهش با استفاده از نظریه بینامتنیت، به ذکر شواهدی از شباهت برخی مضامین دیوان شایب ظریف با دیوان حافظ و کلیات سعدی پرداخته‌ایم. شایب ظریف یکی از شاعران عرب‌زبان قرن هفتم است که برخی ابیات او، قابلیت آن را دارند که از نظر محتوایی با اشعار حافظ و سعدی مورد تطبیق قرار گیرند. مضامین مشترک شایب ظریف با مضامین حافظ و سعدی در چهار جنبه عاشقانه، عارفانه، عارفانه - عاشقانه و اجتماعی - اخلاقی می‌گنجد که از این میان، مضامین «عاشقانه» از بالاترین بسامد اشتراکی برخوردارند که اغلب در حیطه مضامین مشترک فارسی و عربی هستند و برخی مضامین، بسیار شاذ و نادرند و ممکن است از مقوله توارد و روابط بینادهنی این شاعر با حافظ و سعدی باشد.

منابع

آلن گراهام (۱۴۰۰). بینامتنیت، ترجمه پیام یزدانجو، چاپ هفتم، تهران: مرکز.

- ادیب برومند، عبدالعلی (۱۳۹۱). *مجموعه اشعار ادیب برومند*، مجلد اول، چاپ اول، تهران: نگاه.
- انوری، حسن (۱۳۹۰). *فرهنگ کنایات سخن*، مجلد دوم، چاپ دوم، تهران: سخن.
- بابا طاهر همدانی (۱۳۹۴). *دوبیتی‌های باباطاهر*، بر اساس نسخه تصحیح شده حسن وحید دستگردی، به کوشش محمدجواد نشاط بخش، چاپ دوم، تهران: سبز رایان گستر.
- تو کلی، حمیدرضا (۱۳۹۴). *از اشارت‌های دریا بوطیفای روایت در مثنوی*، چاپ سوم، تهران: مروارید.
- حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۹۹). *دیوان حافظ*، تصحیح محمد قزوینی و قاسم غنی، به اهتمام عبدالکریم جریزه‌دار، چاپ نهم، تهران: اساطیر.
- حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۸۵). *دیوان خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی*، مقابله با چاپ دوم حافظ پرویز ناتل خانلری، تهران: زوآر.
- حمیدیان، سعید (۱۳۹۸). *شرح شوق*، مجلد دوم و سوم، چاپ هفتم، تهران: قطره.
- خلیفه، احمد عبد المجید (دون تاریخ)، *الشاب الظریف شاعر الحب و الغزل*. قاهره: مكتبة الآداب.
- داد، سیما (۱۳۹۲). *فرهنگ اصطلاحات ادبی: واژه‌نامه مفاهیم و اصطلاحات ادبی فارسی و اروپایی به شیوه تطبیقی و توضیحی*، چاپ ششم، تهران: مروارید.
- دودپوتا، عمر محمد (۱۳۸۲). *تأثیر شعر عربی بر تکامل شعر فارسی*، ترجمه: سیروس شمیسا. چاپ اول. تهران: صدای معاصر.
- الزرکلی، خیرالدین (دون تاریخ). *الأعلام*، مجلد هفتم.
- زینی‌وند، تورج (۱۳۹۱). «فقدان روش پژوهش در مطالعات تطبیقی ادبیات عربی و فارسی»، *مجله ادبیات تطبیقی و ژورنال فرهنگستان*، شماره ۶، ۹۴-۱۱۴.
- سجادی، جعفر (۱۳۹۳). *فرهنگ اصطلاحات و تعبيرات عرفانی*، چاپ دهم، تهران: طهوری.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۹۹). *کلیات سعدی*، تصحیح، مقدمه، تعلیقات و فهرس: بهاء‌الدین خرّمشاهی، چاپ هشتم، تهران: دوستان.
- سوری، حسن (۱۴۰۱). «شعر رحیم معینی کرمانشاهی و ایلیا ابوماضی در آیین ادبیات تطبیقی». *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، شماره ۴، ۴۳-۶۴.
- الشاب‌الظریف، شمس‌الدین محمد بن عقیف‌الدین سلیمان التلمسانی (۲۰۰۴). *دیوان الشاب‌الظریف*، شرحه و فهرسه: صلاح‌الدین الهواری، بیروت: دارالکتب العربی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۷). *آین‌کیمیای هستی*، مجلد سوم، چاپ سوم، تهران: سخن.
- شورل، ایو (۱۳۸۶). *ادبیات تطبیقی*. ترجمه: طهمورث ساجدی، چاپ اول، تهران: امیرکبیر.
- صائب تبریزی، محمدعلی (۱۳۷۵). *دیوان صائب تبریزی*، مجلد سوم، تهران: علمی و فرهنگی.

- عطیه، شاهین (۱۴۱۲). شرح دیوان ابی تمام، الطبعة الثانية، بیروت: دارالکتب العلمیة.
- کریستوا، ژولیا (۱۳۹۸). فردیت/اشتراکی، ترجمه مهرداد پارسا، چاپ اول، تهران: شرکت قلم.
- کوش، سلینا (۱۳۹۸). اصول و مبانی تحلیل متون ادبی، ترجمه حسین پاینده، چاپ سوم. تهران: مروارید.
- مقدادی، بهرام (۱۳۹۷). دانش نامه نقد ادبی از افلاطون تا به امروز، چاپ دوم، تهران: چشمه.
- مکاریک، ایرنا ریما (۱۳۹۸)، دانش نامه نظریه های ادبی معاصر، ترجمه مهراں مهاجر و محمد نبوی. چاپ ششم، تهران: آگه.
- ناصر خسرو (۱۳۹۳): دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی، تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق، چاپ نهم، تهران: دانشگاه تهران.
- نامور مطلق، بهمن (۱۴۰۰). بینامتنیت از ساختارگرایی تا پسامدرنیسم، چاپ دوم، تهران: سخن.
- نامور مطلق، بهمن (۱۳۹۴). درآمدی بر بینامتنیت، چاپ دوم، تهران: سخن.
- نجومیان، امیرعلی (۱۳۹۶). مقالات کلیدی نشانه شناسی، گزینش و ویرایش امیرعلی نجومیان، چاپ اول، تهران: مروارید.

References

- Adib Broumand, A. (2012). *Adib Broumandm's Collected Poems*, 1(1), Tehran: Negah Publications. (In Persian).
- Allen, G. (2021). *Intertextuality*, 7th edition. Translated by: Payam yazdanjo, Tehran: Markaz Publications. (In Persian).
- Alshab Alzarif, Sh. (2004). *Diwan Alshab Alzarif*, Description and list Salahah Alddin Alhavari, Beirut: Daro Alkotob Alarabi. (In Arabic).
- Alzerekli, kh. (No date). *Names*, The seventh volume, The place of publication and the name of the publication are not available. (In Arabic).
- Anvari, H. (2011). *The Culture of Speech Irony*, 1(2), Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- Atieh, Sh. (1991). *Description of Diwan by Abi Tamam*, 2nd Edition, Bairoot: Dar al-kotob Alalmieh. (In Arabic).
- Baba Taher, H. (2015). *Baba Taher's Quatrain, Based on the corrected version of Hassan Vahid Dastgardi*, by the efforts offorts of Mohammad Javad Neshat, 2nd edition, Tehran: Sabz Rayan gosttar publications. (In Persian).
- Dad, S. (2013). *Dictionary of literary terms: A dictionary of Persian and European literary concepts and terms in and explanatory way*, 6th edition, Tehran: Morvarid Publications. (In Persian).
- Doodpoota, M. (2003). *The influence of Arabic poetry on the evolution of Persian poetry*,

- Translator: Sirous Shamissa, 1st edition, Tehran: Sedaye Moasser Publications. (In Persian).
- Hafez, Sh. (2020). *Divan Hafez*, Edited Mohammad Ghazvini and Ghasim Ghani, To the attention of Abdul Karim jorbozhdar, 9th edition, Tehran: Asateer Publications. (In Persian).
- Hafez, Sh. (2006). *Divan Khajeh Shams Aldden Mohammad*, Coping with the second edition of Hafez, Tehran: zawwar Publications. (In Persian).
- Hamidiyan, S. (2019). *Description of enthusiasm*, 2&3(7) Tehran: Ghatreh Publications. (In Persian).
- Khalifeh, A. (No date). *Shab Zarif*, the poet of love and sonnet, Ghahereh: Maktabat Al-Adab (In Arabic).
- Kusch, C. (2019). *Literary Analysis*, The Basics, Translated by; Hossein Payandeh, 3rd edition, Tehran: Morvarid Publications. (In Persian).
- Kristeva, K. (2019). *Shared individuality*, Translated by; Mehrdad Parsa, 1st edition, Tehran: Sherkat Ghalam Publications. (In Persian).
- Makarik, I. (2019). *Encyclopedia of contemporary literary theories*, Translated by; Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi, 6rd edition, Tehran: Agah Publications. (In Persian).
- Meghdadi, B. (2018). *Encyclopedia of literary criticism from Plato to today*, 2nd edition, Tehran: cheshmeh Publications. (In Persian).
- Namvar Motlagh, B. (2021). *Intertextuality from structuralism to postmodernism*, 2nd edition, Tehran: sokhan Publications. (In Persian).
- Namvar Motlagh, B. (2015). *An introduction to intertextuality*, 2nd edition, Tehran: sokhan Publications. (In Persian).
- Naserkhosro, (2014). *Diwan poems of Nasser Khosro Ghobadiani*, Edited by; Mojtaba Minawi & Mahdi Mohaghigh, 9th edition, Tehran: Tehran University Publications. (In Persian).
- Nojournian, A. (2017). *Semiotics: A Reader*, 1st edition, Tehran: Morvarid Publications. (In Persian).
- Saadi, M. (2020). *Kolliat Saadi*, Correction, Introduction, Notes, and Lists by Bahauddin Khorramshahi, 8th edition, Tehran: Doustan Publications. (In Persian).
- Saeab Tabrizi, M. (1996). *Diwan Saeab Tabrizi*, 3(3), Tehran: Ealmi va Farhangi Publications. (In Persian).
- Sajjadi, J. (2014). *Dictionary of mystic terms and interpretations*, 10th edition, Tehran:

- Tahouri Publications. (In Persian).
- Shafii Kadkani, M. (2018). *The chemistry of life*, 3(3), Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- Shurel, E. (2005). *Comparative literature*, Translated by; Tahmourth Sajdi, 1st edition, Tehran, Amirkabir, Publications. (In Persian).
- Suri, H. (1401). "The poetry of Rahim Moeini Kermanshahi and Ilya Abu Mazdi in the mirror of comparative literature". *Kavshanamah of Comparative Literature*, No. 4, 43-64. (In Persian).
- Tavakkoli. H. (2015). *From the indications of sea narratives boutiques in Maskavi*, 3rd 'edition, Tehran: Morvarid Publications. (In Persian).
- Zeinivand, T. (2012). "Lack of research method in comparative studies of Arabic and Persian literature", *Journal of Comparative Literature*, Special Issue of the Academy, Issue. 6, 94-114. (In Persian).

شعر الحافظ و السعدى و الشاب الظريف فى ضوء التناص

زيبا محمودى^١ | عليرضا منوچهریان^{٢*} | محمدحسن حسن زاده نيرى^٣ | غلامرضا مستعلى پارسا^٤

١. دكتوراه فى اللغة الفارسية و آدابها، كلية الأدب الفارسي و اللغات الأجنبية، جامعة العلامة الطباطبائي، تهران، ايران. العنوان الإلكتروني: zibamahmodi525@gmail.com
٢. الكاتب المسؤول، أستاذ مشارك فى قسم اللغة الفارسية و آدابها، كلية الأدب الفارسي و اللغات الأجنبية، جامعة العلامة الطباطبائي، تهران، بلد ايران. العنوان الإلكتروني: a.manouchehrian@atu.ac.ir
٣. أستاذ مشارك فى قسم اللغة الفارسية و آدابها، كلية الأدب الفارسي و اللغات الأجنبية، جامعة العلامة الطباطبائي، تهران، بلد ايران. العنوان الإلكتروني: mhhniri@atu.ac.ir
٤. أستاذ مشارك فى قسم اللغة الفارسية و آدابها، كلية الأدب الفارسي و اللغات الأجنبية، جامعة العلامة الطباطبائي، تهران، بلد ايران. العنوان الإلكتروني: mastaliparsa@atu.ac.ir

الملخص

معلومات المقال

فيما يخصّ بالنقد و النظرية يعدّ تحليل النصوص و مقارنتها احد الأساليب الجديدة و التطبيقية للبحث. إنّ فى هذا المجال نظرية التناص قد استرعت انتباه ناقدى الآثار القديمة و الحديثة حيث ترتبط ارتباطاً وثيقاً بالأدب المقارن. إنّ من اهمّ المباحث فى هذه النظرية الكشف عن تشابهات النصوص حيث يعتقد أصحابها أنّ النصّ ليس بنظام مسدود بل إنّ النصوص فى تراط و تفاوض مع بعضها الآخر و لم يحدث نصّ بدون ماسبقه من النصوص فكلّ نصّ قد ظهر على أساس ما قبله. بناء على هذا من شأن مقارنة الآثار الأدبية للشعوب أن تؤدّى إلى العثور على المضامين المشتركة بين آثار الشعراء و الكتاب. إنّ أحد الشعراء المتغزلين العرب الذى كان يعيش فى القرن السابع للهجرة هو الشاب الظريف الذى كان معاصراً للسعدى و متقدماً على الحافظ و أهم مضمون فى ديوان هذا الشاعر العربى هو العشق و بيان أحوال العاشق و المعشوق. إنّ اشعار الشاب يشابه اشعار الحافظ و السعدى كثيراً من حيث المضامين التى منها عدم قبول العاشق للوعظ و وفاءه للعهد و بكاءه و لقاءه مع الحبيب و ماشابه و شاكل. إنّنا نحاول فى هذا المقال تحليل و دراسة البعض من هذه المشتركات و المشابهات فى المضامين الشعرية للشباب الظريف مع كليات سعدى و ديوان الحافظ مستفيدين من نظرية التناص لكريستوا و مستشهدين بنماذج من اتحاد و اقتراب المضامين فى آثار الشعراء الثلاثة.

نوع المقال: مقالة محكمة

الوصول: ١٤٤٦/٠٣/٠٧

التقيق والمراجعة: ١٤٤٦/١١/٠٨

القبول: ١٤٤٦/١١/١٥

الكلمات الدلّلية:

الحافظ،

السعدى،

الشباب الظريف،

الكلمة الدلّلية،

التناص،

الأدب المقارن.

الإحالة: محمودى، زيبا؛ منوچهریان، عليرضا؛ حسن زاده نيرى، محمدحسن؛ مستعلى پارسا، غلامرضا (١٤٤٦). شعر الحافظ و السعدى و الشاب الظريف فى ضوء التناص. بحث فى الأدب المقارن، ١٥ (١)، ١٤٩-١٧٥.

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcl.2025.11094.2645